

crkva u svijetu

POVIJESNI PRILOG

SLAVENSKA LITURGIJA U HRVATSKIM ZEMLJAMA OD 1881. DO 1914. GODINE

Njezini međunarodni i nacionalni aspekti — na temelju fonda »Lingua slava« u Arhivu Kongregacije za bogoštovlje u Rimu

Makso Pelozza

13. travnja 1881. g. Rački pozivlje Strossmayera da preuzme inicijativu za obnovu slavenske liturgije u svojoj biskupiji i, naravno, poslije u cijeloj Hrvatskoj. Strossmayer to prihvaća u odgovoru Račkome 19. travnja iste godine.¹ Ta u povijesti najveća, od modernih najžešća i na nacionalnom i međunarodnom planu najšira inicijativa za konsolidaciju slavenske liturgije u hrvatskim zemljama traje sa svojim odjecima sve do 1914. godine.

Šišić se 1933. g. tužio²: »Šta se tiče vatikanskog arhiva, gdje se čuvaju izvještaji bečkih nuncija (. . .), treba odmah kazati, da Sveta Stolica još uvijek ne daje uvida u svoj arhiv od vremena pontifikata Pija IX. dalje, dakle od 1846. naprijed. Zato i nisam uspio, da se tom potrebnom građom već sada koristim, ali ipak ima nade, da će doskora biti predani javnosti spisi od 1846. do 1878.«

Nedavno je Pavao VI. otvorio znanstvenim radnicima upravo to razdoblje do 1878.

Fond o kojemu je riječ u ovom napisu, u Arhivu Kongregacije obreda, koji je — nakon njezine diobe na dva dikasterija: Kongregaciju za kauze svetaca i Kongregaciju za bogoštovlje — s cijelim arhivom ostao u prvoj, ostaje za razdoblje poslije 1878. i nadalje zatvoren. Međutim, ja sam od uprave ove Kongregacije dobio dopuštenje da ga mogu proučiti i fotokopirati. Prije toga sam sav materijal od 1881. do 1914. g. sredio (dosad ga nitko u prošlih 60 godina nije dirao), dao mu signaturu, tako je sada

¹ F. Šišić, *Korespondencija Rački—Strossmayer*, II, Zagreb, 1929, str. 376, 379.

² F. Šišić, *J. J. Strossmayer. Dokumenti i korespondencija*, I, Zagreb, 1933, str. VI.

sređen (u tri kutije spomenutog Arhiva, i to: R 340 *Dalmatia et alia*; R 341 *Istria*; R 342 *Varia (ordine cronologico)*). Sve tri kutije nose naslov: *Lingua slava*; obuhvaćaju oko 2850 rukopisnih stranica, odnosno oko 1000 dokumenata, grupiranih u oko 280 predmeta; uz to ima i oko 200 stranica tiskanih materijala.

Premda je Lav XIII. (1878—1903), zbog svojega uvjerenja i zbog jačanja papine slobode, htio nešto učiniti za Slavene, te njima »ein Zeichen seiner ‚besonderen‘ Fürsorge zu geben«³ (pod njegovom upravom vidimo u Crkvi prve, možda bojažljive, službene znakove modernog ekumenizma; u tom smislu rade u Rimu kardinali Bartolini, Howard, Rampolla), tadašnji sukob ruske i austro-ugarske politike na Balkanu ulazi u sve veću napetost, posebno poslije blokovske diobe Evrope na Trojni i Dvojni savez od 1882. koji austro-ugarskoj diplomaciji — pod rukovodstvom mađarskih ekspanenata — nameće kriterije i za ocjenu i rješavanje pitanja slavenske liturgije u Hrvatskoj. Evropski međunarodni politički okvirni sile Lava XIII. na taktiziranje, a Pio X. (1903—1914) manje shvaća pitanje glagoljice. Zato od 1881. do 1912. vidimo — s obzirom na crkvene kriterije — naglo mijenjanje, djelomično protuslovnih, statutarnih dokumenata ove materije ili barem njihovih sukcesivnih interpretacija. Za svaki pravni zahvat u status slavenske liturgije u Hrvatskoj Sveta Stolica mora tražiti prethodnu suglasnost bečke vlade u smislu zahtjeva Franje Josipa I i iznuđenog obećanja Lava XIII u pismu od 27. prosinca 1882.⁴ Čitavu bitnu prepisku vodi i bitne odluke donosi Kongregacija za izvanredne crkvene poslove (danas: Savjet za javne crkvene poslove); Kongregacija obreda samo je izvršni organ toga dikasterija. Čitava dokumentacija nosi oznaku »Segreta«, »Riservatissima« ili barem »Riservata«; ponenze (tiskani materijal za diskusije na plenarnim sjednicama Kongregacije) raspravljaju se »Con segreto Pontificio«.

Osim značajke povijesno najmasovnije mobilizacije čitave Primorske Hrvatske od Trsta do Crne Gore, i znatnog dijela crkvenih, intelektualnih i političkih faktora ostalih hrvatskih zemalja, ta snažna diplomatska borba stimulira razvoj slavistike, unosi u hrvatski društveni život modernije izraženu ekumensku dimenziju te uključuje problem slavenske liturgije u međunarodno zbivanje. Dok s jedne strane sudbina hrvatskog glagoljaštva ovisi o stajalištu pojedinih članova episkopata i njihovih tada još slabo pravno konfiguriranih crkvenopokrajinskih ekipa, s druge strane bečka biskupska predlaganja za biskupske stolice hrvatskih zemalja provode se i u funkciji odnosa prema glagoljici.⁵

³ *Haus-, Hof- und Staats-Archiv*, Beč, PA No 16 (A—G) izvještaj Paara, austro-ugarskog ambasadora kod Svete Stolice Kálnokyju, austro-ugarskom ministru vanjskih poslova, od 9. lipnja 1882.

⁴ Na istom mjestu: *Abschrift eines Briefes Seiner Heiligkeit Papst Leo XIII. an Seine kaiserliche und königliche Apostolische Majestät*, 27. prosinca 1882.

⁵ Uspor. E. Saurer, *Die politischen Aspekte der österreichischen Bischofsernennungen 1867—1903, Forschungen zur Kirchengeschichte Österreichs* 6, Wien—München, 1968, posebno: VIII *Die Laibacher Bischofsernennungen* str. 52—64; IX *Das Küstenland. Die Diözesen Görz—Gradisca, Triest—Capodistria, Parenzo—Pola und Veglia*, str. 65—99; X *Dalmatien. Die Diözesen Zara, Spalato, Sebenico, Ragusa, Lesina und Cattaro*, str. 100—128.

Inicijativa za konsolidaciju slavenske liturgije vremenski se poklapa s vrhuncem i završnom fazom hrvatskog kulturnog i narodnog preporoda u Dalmaciji i Istri na prijelomu 19. i 20. stoljeća, a svojim deklaratornim pismenim dokumentima određenih svjetovnih i crkvenih komuniteta predstavlja značajni plebiscit za hrvatstvo naše obale, proveden u doba najtežeg Khuenovskog pritiska oko 1900. god., registriran pred međunarodno neangažiranim Lavom XIII.

U donošenju odluka u ovoj kontroverziji sudjeluju tadašnji papinski državni tajnici Jacobini, Rampolla i Merry del Val; od drugih kardinala Bartolini, Howard, Ledochowski, Masella, Ferrata, Vannutelli, mletački patrijarh Sarto; bečki apostolski nuncij Galimberti; monsignori Celli, Aversa, Gasparri, Panici, Cavagnis, Della Chiesa; kao konzultori Kongregacije obreda oci Martinon, Schober i Ivančić. Osim tadašnjih biskupa hrvatskih biskupija izvještaje i prijedloge podnose tadašnji bečki, peštanski i hrvatski politički faktori. S hrvatske su strane za slavensku liturgiju najaktivnije nastupili: Rački, Strossmayer, Vojnović, Parčić, Črnčić, Danilo, Pulić, Stadler, Bulić, Volarić, Strk, Mahnić, Posilović, Prodan, Jagić, Jelić, Milinović, Spinčić, Mandić, Laginja, Ivanišević, Lubin, Morović, Bervaldi, Milić, Katalinić, Grgić, Ritig i drugi. Protivnici obuhvaćaju 4 skupine: austro-ugarska diplomacija, istarsko-dalmatinski talijanski radikalni liberalci, po koji Hrvatke integralistički konzervativni katolici, kurijalni konzervativci. Austro-ugarska obavještajna služba aktivno je nastojala oko dobivanja podataka iz dikasterija Svete Stolice, na Cetinju i drugdje.

Mnogi dokumenti poslužili su i u godinama nakon svoje redakcije kao prilozi dokumentacijama za pripravu kasnijih dekreta (kao precedenti).

U ovom fondu medostaju dokumenti o nekim pitanjima, koji su — po svom sadržaju — deponirani u Arhivu Kongregacije za izvanredne crkvene poslove, npr. sve u vezi sa sklapanjem crnogorskog konkordata 1886. god., zadanska, druga dalmatinski i istarska pitanja. Tu stoji po svoj prilici i obilni materijal glagoljaškog dossiera koji su u Rimu predali Stadler, Bulić i Volarić kardinalu Rampolli u ožujku 1900. god.⁶ Općenito uzevši nešto je originalnog materijala možda i propalo, a nešto je zametnuto po arhivima drugih dikasterija i generalnih kurijâ, u kojima su stanovali konzultori Kongregacija.

Za potpunu analizu i sintezu teme potrebno je — osim rimskih materijala — proučiti izvještaje austrijskih ambasadora kod Svete Stolice u Arhivu bečkog Ministarstva vanjskih poslova, aktivnost ugarske vlade i Khuenta u Pešti i Zagrebu, i terensku dokumentaciju u arhivima hrvatskih biskupija i župa onoga vremena.

* * *

Značajno je za porijeklo i teritorijalnu nadležnost što fond odmah na svom kronološkom početku posjeduje tiskane primjerke dokumenata Lava XIII. (iz 1881): unionističke okružnice *Grande munus* i apostolskog pisma o uspostavi kat. hijerarhije u Bosni i Hercegovini. Slijede tri vrlo zna-

⁶ F. Bulić, *Iz »Zapamćenja«, Slovo, I, Zagreb, 1952, str. 42.*

čajna Strossmayerova podneska od 22. VI., 23.* i 25. VIII. 1882., koja je Pulić predao kard. Bartoliniju; odgovori na upit bečke Apostolske nuncijature o slavenskoj liturgiji biskupa Zadra, Mostara-Duvna, Dubrovnika-Trebinja i Senja od 1882, Splita od 1883, Šibenika 1882—86. (nesklon); zatim Bulić-Daniłova »Memoria« s 4 Daniłova pisma i Schemom iz 1882. god., materijali sa sjednice Kongregacije obreda od 29. III. 1887. (misal za Crnu Goru), revizija glagoljskog misala 1889; Nakićevo pismo o liturgijsko-jezičnoj situaciji, ekumenizmu i liturgijskim knjigama od 3. I. 1889, postupak porečko-pulskog biskupa Flappa 1889—90; dokumenti o liturgijskoj situaciji u Rijeci i prijedlozi Bedinija 1891, 1895. i 1899; akcija Šadlerova za ponovno tiskanje slavenskog obrednika 1890, 1899. i 1902. godine.

Zanimljivi su izvještaji o Martinona o staroslavenskoj liturgiji općenito 1890, krčkog biskupa Štrka dalmatinskom guverneru Blažekoviću 1890, tršćanskom — Rinaldiniju 1891; Volarićeve okružnice 1893, bilješke, prijedlozi i tužbe u vezi s novim izdanjem glagoljskog misala Parčićeve redakcije 1893/4. i 1897. Slijede žalbe splitskih mladomisnika 1890—93. i svećenika na restrikcije u pitanju narodnog jezika u bogoslužju 1894, Črničeva promemoria o Flappovim pitanjima o obredniku 1894, rekurs zadarskih svećenika Peroša i Dražića 1897.

Nakon prethodnog pristanka i izvještaja poslanog bečkom Ministarstvu vanjskih poslova, objelodanjen je 2. rujna 1898. najvažniji dekret o slavenskoj liturgiji novijega vremena br. 3999 od 5. kolovoza 1898.⁷ i po-

* Početak Strossmayerova podneska Lavu XIII. od 23. kolovoza 1882. sa sintezom njegova sadržaja u 3 točke (R 342):

Beatissime Pater!

Sumo cum gaudio percepi litteras ab Emin. Cardinali Status pont. Secretario, quibus Beatitudo Vestra contristatum nonnihil, recentioribus eventibus, animum meum consolari dignata fuit, impertiendo una mihi et populo meo Apostolicam benedictionem, quam intime cum gratitudine ceu pignus considero Gratiae divinae, quae mihi in vocationi meo ministerio, semper, imprimis autem hisce diebus nostris sumopere necessaria est. Ut hocce divinae Gratiae munere semper dignus habear, spondeo ac voveo: quod usque ad extremum vitae meae halitum, absoluta, ubi par est erga Sanctam Sedem Apostolicam obedientia, reverentia et pietate, Beatitudinis Vestrae amorem et benedictionem mereri desiderem.

Liceat mihi interim, quoad ipsum causae, de qua agitur, meritum, filiali cum candore ea adferre, quae mihi novioribus eventibus et eorum consecutariis in Domino suggeruntur; adjectis ad calcem nonnullis, quae ad novae meae ecclesiae cathedralis consecrationem spectant. Existimo autem omnia, quae ad essentiam rei spectant, ad tria potissimum capita revocari posse, et quidem primo: quod momentum inest linguae paleoslovenicae in liturgiam sacram apud nos introducendae? Secundo: Unde difficultates contra eandem oriantur? quatenam eae sint et quis earumdem valor? Tertio: Qua potissimum ratione hae difficultates superari et desideratus ab omnibus bonis scopus obtineri possit? Quoad primum: firmissima mihi est convictio, linguae paleoslovenicae in sacris nostris usum, unicum esse practicum medium quo Slavi meridionales sensim sensimque ad sinum Sanctae Matris ecclesiae et ad unitatem fidei catholicae revocentur. Hanc fuisse mentem et convictionem nostrorum Apostolorum Cyrilli et Methodii, cum divinitus paene inspirati, linguam slovenicam in usum sacrorum mysteriorum introducerent, nullus dubitavit, qui apostolicam eorumdem vitam penitus examinaverit.

⁷ L. Jelić *Fontes historici liturgiae glagolito-romanae*. Veglae, 1906, XIX, 109, str. 91—96.

slan osamnaestorici ordinarija biskupija hrvatskog područja. Za 3 »ponenze« o pripravnim radovima na tom tekstu dala je Kongregacija za izvanredne crkvene poslove direktivu Kongregaciji obreda, da ih depozira u najrezerviraniji arhiv.

Poslije toga dekreta, koji staroslavenski jezik kod Hrvata u liturgiji smatra kao *lokalno pravo*, započinje u čitavoj glagoljaškoj Hrvatskoj akcija za očuvanje barem ostataka slavenske liturgije, koja poprima posebnu žestinu 1902. god. nakon I. krčke sinode, koja je utvrdila katalog crkava Krčke biskupije koje imaju pravo na staroslavenski jezik i po klauzulama dekreta od 1898. te nakon Flappova ukidanja slavenskog jezika u crkvama Porečko-pulske biskupije i početka istog postupka u Tršćansko-koparskoj biskupiji. Deklaracija Lava XIII. od 14. kolovoza 1900. kojom benevolentno tumači odredbe dekreta od 1898. nije ublažila položaj i napetost. Obilna prepiska Mahnića, Štrka, Nakića, Flappa i Nagla s rimskim uredima, molbe mnogih župa 1893, 1898. i 1901—02, spomenica 535 svećenika Primorske Hrvatske predana u Rimu u ožujku 1900, 5 elaborata o. Stjepana Ivančića za Cres i Lošinj, žestoka borba za liturgijski jezik u Nezezinama 1895—1902, Čunskom 1901—02, Puntakriži, Susku, Sv. Jakovu i župama Cresa i Krka 1902., Lošinja 1903. i 1907., Tršćansko-koparskoj i Porečko-pulskoj biskupiji za i protiv redakcije kataloga crkava u drugim biskupijama označava momenat promjene u vrhovnoj upravi Crkve ljeti 1903, kad umire Lav XIII, te biva izabran Pio X. Nakićev prijedlog kataloga za Splitsku biskupiju s popisom 41 crkve 1902. nije u Rimu prihvaćen. 72 dalmatinske općine poslale su peticije u Rim, a izaslanstvo dalmatinskih općina, pod vodstvom Vicka Milića, uložilo je u Rimu 14. lipnja 1903. osobno predstavku, datiranu danom sv. Dujma 7. svibnja 1903. kod Lava XIII.

Po čl. XI. dekreta iz 1898. g. krštenje se u crkvama drugog liturgijskog jezika mora podijeliti *privatim*, što dovodi do nesporazumâ u Tršćanskoj, Splitskoj i Hvarskoj biskupiji 1898—1904.

Neposredno uoči I. krčke sinode u kolovožu 1901. liberalno-talijanska Giunta provinciale dell' Istria zalaže se u Rimu za sprečavanje donošenja liturgijsko-jezičnih zaključaka te sinode, a poslije protiv izvršenja istih do 1902, dok se Sabor kraljevine Dalmacije 29. listopada 1902. i hrvatsko-slovenski zastupnici Istarskog sabora 1902—04. i Hrvatski sabor 1907. svojim predstavkama u Rimu zalažu za potvrdu staroslavenske liturgije kao desetstoljetnog općehrvatskog nacionalnog prava. 1902—03. dolazi do mučnog postupka protiv don Iva Prodana. U tom kontekstu redigiraju se u Rimu još neke pomenze, Pio X. šalje episkopatu triju crkvenih pokrajina: Splitske, Goričke i Zagrebačke, svoja pisma od 19. rujna 1903. i od 28. lipnja 1905, koja formalno stoje na provođenju odlukâ od 1898. Sazvani sastanak biskupâ hrvatskih zemalja u Rimu 21. svibnja 1905. nije pokazao jedinstvenost pogledâ, ali se Vatikan ipak uvjerio o neshodnosti izvršenja naredbe od 1898. Novi dekret od 18. prosinca 1906. promijenio je ponešto uvjete prosuđivanja upotrebe staroslavenskog jezika, ali nije odustao od glavnog razdvajanja i popisivanja glagoljskih i latinskih župa (1907), pa je javni spor u Dalmaciji i Istri trajao sve do početka I. svjetskog rata.

U fondu se nalazi opširna, oštra anonimna recenzija Jelićevih *Fontes* iz prosinca 1906. 1906—07. radi se na novom izd. hrvat. *Evangelistara*.

Iz 1907. imamo izvještaje o položaju slavenske liturgije od biskupâ Nakića, Borzattija i Zaninovića, i referat Kongregacije obreda Piju X. o posebnom pregledu izrade katalogâ od 5. kolovoza 1907. Predmetni nespornozumi uslijedili su još u Janjevu 1908. i Dubrovniku 1909.

Dekret od 1906. uvršten je 1912. među tiskane *Decreta authentica*. 17. travnja 1914. Kongregacija obreda arhivirala je čitav ovaj predmet i fond (da ga ponovno izvadi i dade na postupak Kongregaciji za izvanredne crkvene poslove 1919. god.).

* * *

Ovaj izvještaj predstavlja sumarne rezultate prve analize ovog dragocjenog, znanstvenoj javnosti prvi put otvorenog materijala. Sasvim nove činjenice i neke bitno nove njihove aspekte doznajemo iz njega: npr. da je kard. Rampolla bio veći prijatelj Hrvata negoli smo to dosad mislili; da su se Posilović i Štadler direktno založili kod Svete Stolice za obranu slavenske liturgije u Porečko-pulskoj biskupiji; da je obrana glagoljice u akciji osvijetljenoj kroz ovu dokumentaciju bila postala u mnogo većoj mjeri zajednički nazivnik za duhovno i kulturno jedinstvo Hrvata na čitavom etničkom i zemljopisnom području, negoli smo dosad smatrali.

Budući da — uz prije spomenuta ograničenja — imamo tu po prvi put u rukama čitav materijal rasprave o glagoljici pred Svetom Stolicom od Račkog i Strossmayera do I. svjetskog rata, s (ako ne svim, a ono barem bitnim) elementima svakog pojedinog administrativnog postupka, omogućuje nam to upoznavanje osnovne činjenice da je od Lava X. i njegove ekipe, za njegova pontifikata, u biti glagoljica bila u Vatikanu dobrohotno tretirana, a da su restrikcije dolazile iz Beča i Pešte. Zato sam, prigodom dobivanja dopuštenja za kopiranje ove građe u Kongregaciji, rekao msgru Frutazu: »Questo incartamento fa onore alla Santa Sede«.

Iz dosad tekstualno nepoznatih Strossmayerovih podnesaka dobivamo ponovno potvrdu, da je to — uključivši inspiraciju Račkog — bio duhovni div, na kome nam mnogi zavide, i kojega Evropa i svijet nakon II. vat. sabora bitno revaloriziraju, dok su mnogi Hrvati na njega previše gledali iz našega uskog vidokruga. — Iz potpune zbirke o predmetu Mahničâ, Nakića i nekih drugih aktera ove velike kontroverzije možemo rekonstruirati gotovo u potpunosti duhovne fizionomije glavnih sudionika diskusije. Za najavljeni znanstveni skup prigodom 50. godišnjice Mahničeve smrti nalazi se ovdje potpuni materijal za proučavanje Mahničeva udjela u uređenju pitanja slavenske liturgije prije I. svjetskog rata i ujedno najbogatiji izvor za označivanje historijske uloge ove kontroverzne ličnosti u životu hrvatskog i slovenskog naroda.

Uspjeh inicijative Rački—Strossmayer 1881—1914. jest ne samo trenutačna obrana pozicija glagoljice do 1914. god., nego i sticanje iskustva i priprema za postizanje stvarnih i simboličnih uspjeha na tom polju poslije II. svjetskog rata.**

•

** Uzevši u obzir vrijeme potrebno za konzultiranje paralelnog materijala u ostalim arhivima i (posebno novije) predmetne literature, koja u nas nedostaje, a nužna je za dostizivu ilustraciju bitnih faza svih pojedinih administrativnih postupaka u Rimu i na terenu, predviđam za rad na sintezi ove građe barem 2 godine.